

II. 550.765/758

ВИДАННЯ ТОВ-А „ПРОСВІТА“ У ЛЬВОВІ Ч. 758.

МАРКО ВОВЧОК

WYWIŁY STAROSTO GRODZKI
Egze. 0000z obowiazk.
Nakl. 11/12 1929
oble.

ІНСТИТУТКА

Л Ъ В І В

1 9 2 9.

НАРОДНЯ БІБЛІОТЕКА „ПРОСВІТИ“ Ч. 758.

МАРКО ВОВЧОК

ІНСТИТУТКА

ВИДАННЯ „ПРОСВІТИ“.

ЛЬВІВ — 1929.

З друкарні Видавничої Спідки „Діло“, Львів, Ринок ч.

1929.8.0.3859

I.

Люди дивуються, що я весела: надійсь, горя-біді не знала. А я зроду така вдалася. Уродись, кажуть, та й вдайся... Було мене й бють — бодай не згадувать! — не здержу серця, заплачу; а роздумаюсь трохи — і сміюся. Бува лихо, що плаче, а бува, що й скаче, — то так і моє лишенько. Якби мені за кожною бідою мою плакати, досіб і очі я виплакала. Батька-матері не зазнаю: сиротою зросла я, при чужині у людях. Хоч не було діла важкого, так забували про мене, чи я не голодна, не холодна, чи жива я...

На десятиліттях взяли мене в двір. Стара пані була не що — сумирна собі, — може тому, що вже блаженька була, ледві ноги волочила, а заговорить — тільки шам-шам: відразу й не розбереш; — так куди вже бійка: не на умі. Увесь день на ганочках; нічка йде — охав та стогне. А за молодого віку, славлють, вигадочки були чималі і в неї... та треба-ж колись і перестати. За мене то вже в дворі жили ми спокійненько; одно було горе, що з двору й ступити не пустять. Хіба вже на велике свято, що до церкви відпросимось, а в неділю й не думай. — „Розволочитесь“, було каже пані, гніваючись, — „не пуццу!... Не той ще вік вам, щоб Бога пильнувати: ще матимете час, — не зараз вам умирати“.

Сидимо, було, день при дні у дівочій та робимо. А тихо коло тебе, як зачаровано. Тільки пані заоха, або хто з дівчат на ухо за чим озветься, котора зітхне з нуду. Докучає, було, та робота, докучає — аж пече: та що вradiш? Спасибі хоч за те, що не бють десять раз на день, як от про інших чуємо.

А як коли, то було звеселіємо, не знать чого. Веселенько нам, аж серце трепече! Колиб воля, заспівав би так, щоб і на селі лунало... Не всілилось! Ізглядуємось, та сміх нас так і бере. То одна моргне бровою, а друга їй відморгує; то прив'яжуть тую до стільчика косою, інша зіскочить та почне вистрібувати дибки, щоб пані не почувла, — крутиться, вертиться, тільки рукави май-май-май... Чого було не виробляємо!

У старої панії не було роду, окрім мала собі унучечку, — у Києві обучалась у якомусь там... от колиб вимовити... ін-сти-ту-ті. Було частенько до старої листи шле; а стара тії листи що дня вичитує — і поплаче над ними, і посміється. Коли пише унучечка, щоб уже приїздити за нею та до дому забирати... Мати Божа! увесь будинок зворохнувся: білити, мити, прибрати!... Панночки сподіваємось! Панночка буде!

Стара пані немов одужала: коливає з кімнати до кімнати, виглядає у кожне віконце на шлях і нас туряє за село дивитись, чи не їде панночка. А нам того й треба. Ми за той тиждень, що її виглядали, сказати, нажилися. Шлють, то біжимо — летимо!... Весело зочити степ, поля красні!... Степ зелений наче втікає в тебе перед очима, далеко кудись, далеко... Любо на волі дихнути...

Квіток було назбираєм та позавітчуємось як молоді, та до самого двору тими вінками величаємось. А вступаючи в двір, схопимо з себе, позакидаємо, — та так було жалко тих вінків кидати, так жалко!

II.

Діждали панночки, приїхала... І щож то за хороша з лиця була!... І в кого вона така вродилася! Здається і не змалювати такої кралі!... Стара, як обійняла її, то їй рук не випускає; цілує та любує. І по кімнатах водить, усе показує, усе розказує; а панночка тільки обертається туди-сюди, та на все цікавим оком спозирає.

Посадовила її стара за стіл. І плаче, і радіє, ї розпитує, і частує: — Може тобі того з'їсти? Мо-

же того спити? — Наїдків, напїтків понаставляю вала; сама сіла коло неї — не надивиться. А панночка усе прибира, наче той горобець, хутенько й чистенько. Ми зза дверей дивимось на них і слухавмо, що то панночка говоритиме, — чи не дійдемо, які там у неї думки, яка вдача, звичай.

— Яковсь то жилося тобі, серденько, самій?
— питає стара. — Ти мені не кажеш нічого?

— Ай, бабусечко! Що там розказувати! Нуда така!

— Вчили багацько?... Чогож вивчили тебе, кришко?

— От захотіли що знати!... Добре вам, бабуню, було тут жити на волі; а що я витерпіла з тим учінням!... І не нагадуйте мені його ніколи!...

— Голубочко моя!... Звісно вже — чужі люди: обїждали тебе дуже... Чомуж ти зараз сього не прописала?

— Що се ви, бабуню? Як можна? Зараз дізнаються!...

— Бідолашечко моя!... Скажи-ж мені, як тебе там кривдили тїї невірні душі?

— Ох, бабусечко! І морено, й мучено нас — та все дурницею. І те вчи, і друге, й десяте, й п'яте... товчи та товчи, тай товчи!... На що мені те знати, як по небу зорі ходять, або як люди живуть поза морями, та чи в їх добре там, та чи в їх недобре там? Аби я знала, чим мені себе між людьми показати!...

— Та на щось-же вчаться люди, мов золото! От і наші панночки — на що вже бідота, тай ті верещать по французьки.

— Е, бабуню! — защебетала панночка — до французької мови і до музики добре й я бралась; до танців теж. Що треба, то треба. На се вже кожний уважає, кожен і похвалить; а все інше — тільки морока. Учись, тай забудь! І тим, що вчать — нуда, і тим, що вчаться — біда. Багацько часу пропало марно!

— Так якже отсе? Погано вчать?

— Кажу-ж вам, що й нудно, і погано, й мар-

но. Вони тільки й думають, якби їм гроші виплатили, а ми думаємо, якби хутче нас на волю випустили... Чогож ви задумались, бабусю?

— Та то, серденько, що гроші брали за тебе добрі, а вчили погано. Щож, як ти далі і все позабувавш?

— Чи подоба-ж се, бабуню? Бог із вами! Як же то між гостями або в гостях позабувати музику, або танці, або хочби й мову французьку?... А про ту заморську пісенітницю, то я в одно ухо впускала, а в друге випускала, тай зовсім таки не знаю. Цур їй!

— А як же часом хто в тебе спитає, як там тії зорі по небу ходять, або що? Люди й осудять зараз: вчилася тай не тямить!

— Та що се ви, бабусю? Та се я тільки вам призналася, що не знаю, а чужі зроду того й не дошмраються, нехай хоч цілий день питають. Я зі всього викручусь, іще я їх оступачу, — он як, бабусю! Хочете, я вам заспіваю? Слухайте!

І заспівала, затигла, — наче тее срібло пересипається.

Стара її цілувати: — Серденько мое! Втіхо моя!

А панночка до неї ласиться та просить:

— Купіть мені, бабусенько, по новій моді убрань хороших!

— Про се не турбуйся, дитя мое. Буде в тебе всього. Ти в мене будеш царівна над панночками!

Ми дівчата ізглядуємось: чого там панночки нашої не навчено, а найбільш, бачця, людей туманити!

III.

— Ходім лишень, голубко, — говорить стара пані, — я хочу, щоб ти собі обрала котру дівчину. Тай веде її до нас.

Ми від дверей та в куток, та купюю в куточку й збилися.

— Се ваша панночка, — промовляє до нас пані. — Цілуйте її в ручку.

Панночка чи глянула на нас, чи ні, — простягла дві пучечки поцілувати.

Стара всіх нас показує: — Се Ганна, а се Варка, а се Домаха.

— Боже мій! — аж крикнула панночка, разом стрепенувшись і в долоні сплеснувши, — чи зуміє-ж хто в вас мене зачесати, ушнурувати?

Стоїть, і руки заложила, і дивиться на нас:

— Чому? — каже стара, — зуміють серце.

А ні, то навчимо.

— Як тебе зовуть? — питає мене панночка, та, не слухаючи мене, до пані: — Ся буде мені!

— Так і добреж; яку схочеш, серце; нехай і ся... Гляди-ж, Устино (на мене), служи добре, — панночка тебе жалуватиме.

— Ходім уже, бабуню; годі вже! — перехопила панночка; сама скривилась і перехилилась на бік, і очі чогось заплющує і з місця зривається, — от стемнений кіт, як йому з люльки у вуса пихають...

— Треба-ж, голубко, — каже стара — її на розум навчити: се дурні голови. Я скажу те, а ти що друге, то й вийде з неї людина.

— Шкода, бабуню, що спершу їх не вчено! Тепер порайся! Було яку віддати до міста.

Та говорять собі наче про коней, або що.

— Ой, Устечко! — журяться дівчата, — якщо во то буде тобі, що вона така непривітна!

— А щож, — кажу, — дівчата! Журбою поля не перейдеш, тай від долі не втечеш. Яково буде — побачимо!...

Тай собі задумалась.

IV.

У вечері кличуть: — Іди до панночки — розбирати.

Ввійшла; а панночка стоїть перед дзеркалом і вже усе зриває з себе.

— Де се бігала? Швидче мене розбирай!... Швидче, — я спати хочу!

Я розбираю, а вона все покрикує на мене: — Та хутче-ж бо, хутче!

Кинулась на ліжко: — Роззувай! А вмієш ти волосся звивати? — питає.

— Ні, не вмію.

— Боже мій! горе моє! Якаж вона дурна!...
Иди собі!

Дівчата вже мене дожидають: — А що, Усте?
Що, сестрице? Яка вона, голубко?

Що їм казати?

— Дурна я, — кажу, — дівчата, бо не вмію кіс ізвивати...

V.

Другого дня ранесенько прокинулась наша панночка. Умилась, прибралась, оббігла усі будинки, увесь двір, і в садку була. Така веселенька: — Дома я! — каже, — дома! Усе мені вільно!

Цілує стару панію та раз-у-раз питає: — Чи скоро в гості поїдемо, бабусечко? А коли гості до нас наїдуть?

— Та нехай-же я перше сама тобою натішусь, рибко, нехай на тебе надивлюся!

— Та колиж то вже я діждусь, бабуню? В мене тільки було й думки, що приїду до дому — весело буде, людно, музики, танці... Бабусенько мила, любя!

— Ну, добре, пташко! Нехай трошки приберемось, та тоді вже зараз і гостей проситиму.

Почалось прибирання тев. Стара скрині з комори викочує та оксамити, рубки тонкій вибирає та кроїть і приміряє на панночку. Панночка аж підскакує, аж із радощів червоніє: то до одного дзеркала скочить, то у друге зазирає; склянку води візьме, то й там любить, яка вона хороша; то заплете коси, то розплітає, то стрічками переверне, то квітчається...

— Ах, бабусечко! — було викрикнує, — коли вже я в атласову сукню вберуся?

— Як заручишся, дитино моя, — відказує стара. — Дам тебе за князя, чи за графа, — за багатиря всесвітнього!

А панночка й голову задёрла, виступає так, наче вже вона княгиня великородна. Та тільки

в них і мови було, що князі та пани вельможні. Було і к весіллю зовсім приберуться і будинки поставлять кам'яні і коней вороних позапрягають, — аж лихо! Пересипають такеньки, пересипають, — панночка й зітхне: — Що, бабуню, тільки говоримо!... І досі ще нікого в нас не було!

— Та зажди-ж бо трохи: наїде такого, що й не потовплються!..

VI.

Тай справді порхнуло до нас гостей, — як на погориджу. Одні з двора, а другі у двір. Нема нам ні сну, ні спочинку: бігаємо, вслугуємо, клопочемось з ранку до вечора. Часом така юрма їх ужене, що дивуємось, яких то вже між ними панів нема! Все те регочеться, танцює, їсть, не; все те гуляще, дак таке випечене! Інша добродійка у двері не втовпиться. А паничів що то в нас перевернулось! Аж розм коло нашої панночки звиваються, — так як ті джмелі гудуть. Обійшла, либонь, вона їх усіх, — кого словами, а кого бровами: одного за здоровля любенько питає; другому жалиться, що без його чогось їй смутно та дивно; которого коло себе садить, скажи, начеб свого посімянина. Бідахи розкохались, аж зовсім подуріли, з лиця спали, схнуть. День-у-день наїздять до нас, одно одного попереджаючи та зизим оком накриваючи. Чи так вона всім до душі прийшла, чи не було їм тоді чого іншого розважитись, тільки так комахою й налазять і налазять. Бо, бач, чим їм у світі розважитись? Як свій молодий вік собі скрасити?... Солодко з'їсти, п'яно спити, хороше походити, — а більше що?

VII.

Потрохи та помалу усе панночка на свій лад перевернула, — життя й господарство.

— Покиньте-ж бо, покиньте, бабуню, плести! Хіба нікому в вас діла робити? Хто приїде, а ви все за чулку манячите, наче прислужниця, або що.

— Та нудно без роботи, дитино! — відказує стара.

— Возьміть книжку почитайте.

— Що я читатиму? — Я вже не бачу читати!

— То так погуляйте, тільки, голубочко, не плетіть! Ви мені лучче око викольте тим дротиком!

— Та добре-ж, добре.. угамуйся!

Покине плести стара й нудиться. Убрала її панночка у чипчик зі стрічками рябенькими, тай посадовила на крісlecky серед кімнати. Приїдуть гості — вона на поготові, привітає їх.

Стара вже світом нудить, а панночка втішається: — Як славно, бабусечко, як славно! Як у нас велично та пишно!

VIII.

Нас дівчат, усіх гаптувати посадовила. Сама й учить, та раз-по-раз надбіга, чи шиемо. І обідати йдемо, то вона хмуриться і свариться. Далі вже, що день, то вона хмуриться і свариться. Далі вже, що день, то вона сердитіша: вже й лав; часом щіпне або штовхне стіха, тай сама почервоніє як жар — засоромиться. Покиж тільки не звичилася; а як оговталася, обжилася, то пізнали ми тоді, де воно в світі лихо живе.

Приїду, було, її вбирати, то вже якої наруги я від неї не натерплюся!... Заплітаю коси — не так, знов розплітую та заплітаю — знов не так! Та цілий ранок на тому пробавить. Вона мене й щіпає, і штирхав, і гребінцем мене скородить, і шпильками коле, і водою зливає, — чого-чого не доказує над мою головонькою бідною!

Одного разу дожидали в нас полкових з міста. Двір замели ще з вечора, у будинку прибрали як ік Великодню. Сіла панночка зачісуватись... Лишечкож моє! Луччеб жару червоного у руку набрала, як мені довелось туманіти коло її русої коси!... І така, і онака, і геть пріч пішла, і знов сюди поступай; і пхати мене, і наскакувати на мене, — аж я злякалась! Та репече, та дзякотить, та тупочетупоче, а далі як заплаче!... Я в двері, а вона за мною в сад. „Я тебе на шматки розірву, задуш тебе, тадино!“ Отлянусь я на неї, — страшна така зробилась, що в мене й ноги захитались. Вона мене як

схопить за шию обіруч!... Руки холодні, як гадюки. Хочу скричати, — дух мені захопило; так і рухнула коло яблуні, та вже від холодної води прокинулася. Дивлюсь, — дівчата коло мене скупчилися, білі усі як крейда. Панночка на стільчику розкинулася, плаче; а стара над мозою головою стоїть і так то вже мене лає, така вже люта, — аж їй у роті темно!

— Що ти накоїла, ледащо? Як ти сміла панночку гнівити? Я тебе на Сибір зашлю! Я тебе з світа зжену!

А панночку вмоляє: — Не плач, не плач, янтеляточко мов; сліз твоїх вона не гідна! Ще занедажаш, Боже борони, чого! Бач, рученьки холоднісінькі... Буде бо вже, буде! На що сама берешся? Мені внось, що тобі не вгодно.

— А тобі ледащице, — знов свариться на мене, — а тобі буде!...

Тай не знаю, як ще другої біди вбігла, що мене не бито. Мабуть того, що вже дуже була я слаба, — так пані тільки ногою мене совманула, та зараз і звеліла дівчатам до хати віднести.

Дівчата підняли мене й понесли, а в хаті так і впали коло мене плачучи: — Устино, серденько, оплакана годинонька твоя!... Мати Божа! за що се над нами таке безголовячко?

IX.

Цілу весну мене теплим молоком напували, поки я трохи оченьпала.

Лежу сама, — усі на панщині, — лежу та все собі думаю: — Таке молоде, а таке немилосерне, Господи!

У хаті холодок і тихо; стіни білі й німі; я сама з своєю душею. Вітрець шелесне та прихилить мені у віконце пахучий бузок. О півдня соняшний промінь гарячий перекине через хату ясну стягу трепечущу... наче мене жаром обсіпле. Душно мені, дрімота, а сну немає. І так усе сама-самісінька, із своїми думками — як у світі жити!... Рада була Боже мій, як рада, коли зашумить садок, стемніє

світ і загурчить дощ об землю!... От чую, щось за-
тупоче... регіт і гомін... у хату до мене згряя дітей
усипле. Веселі, червоні; витають мене; вприскають
мене дощем із себе; пнуться на вікно, нетерплячі,
коли той дощ ущухне; співають, вирукують:

Зійди, зійди, сонечко,
На понове полечко,
На бабине зіллячко,
На наше подвірячко!..

Скоро сонечко зза хмари виграло, вони так
і замелись із хати. А мені ще довго-довгенько від-
дається то у тому, то у другому кутку регіт, то
у тому, наче хто у дзвіночки срібні видзвонює...

У вечері, смерком уже, вертаються з панщини
люди, потомлені і варом соняшним і тяжкою пра-
цею; всі мовчать, — хіба який зітхне важко, або за-
співає сумної, сумної стиха...

Часом несподівано котора дівчина вбіжить до
мене з будинку.

— Устино! голубко!

— А що там у вас діється, сестрице? — спи-
таю її.

— Хоч не питай, Устино, — лихо! Ганну сьо-
годні били, учора Параску, а завтра мабуть уже
моя черга. Ой, маїнко! Колиб там не огледілись
іще за мною! Ох, Усте, бідна наша голівонька!

— Про мене нічого?

— Деб то нічого!... Чому не йде до свого діла?
Що вона ніжиться, мов пані з Басані? От що, коли
хоч знати.. Ой, забарилася-ж я! Бувай здорова,
Устинко!

X.

Одного ранку лежу я та думаю, коли в хату
вбігла Катря.

— Іди, іди, хуленько йди, Усте!

— Куди йти?

— До панночки, до панії! Та хуленько-ж бо,
Усте! Післали по тебе, щоб зараз ішла. Панночка
пожалкувалася на тебе старій, що ти вже зовсім
одужала, та не хочеш робити, служити. Іди-ж бо,
йди!

— Як же йти, Катре, не здолію я по землі ступати!

— Я тебе доведу, голубко! Зможися, щоб іще гірш тобі не було. Ходімо бо, ходімо!

Ледві я доплелась до будинка. На порозі стріла панночка.

— Чого се ніжешся? Чому не йдеш служити, ледащо ти? Пострівай! Я тобі таку кару вимислю, що ти й не бачила й не чула.

Та кричить же то, Боже!, аж задихалась; штовхає мене, за рукав смикає... Годинонько-ж моя! Як вона охижіла, яке страшне зробилося в неї те личко гожее!..

На той крик і пані не задлялась прилізти.. Давай мене лаяти. Ще нахвалялась і бити. А ми, спасибі Богу, того не дізнавали від неї, поки не вселилась панночка. Почалися тоді в нас карності щоденні, щоденний плач. Чи хто всміхнеться (не часто всміхалися!) — панночка біжить до старої: — Бабуно, мене не шанують! Чи хто заплаче: — Бабуню, діла не роблять, та ще й плачуть! Та на всіх такеньки вадить тай вадить навадниця наша. А стара лютує, нас карає, — молодий вік ізгадала!

XI.

Тільки й дишемо було, як наїде гостей-паннів та трохи забуде про нас панночка. Вийде до них, лякотить по пташиному, привітна, люба — і що то? — не пізнати!... А вже як ті панничі коло неї!... Той поруч із нею шиться, а той з кутка на неї очима світить; сей за нею у тропу точиться, а той знов з боку поглядом забирає. Вонаж між ними мов тая перепеличка звивається.

— Которий то з них попадеться? — говоримо було, дівчата. — Дізнає неборак, по чім ківш лиха!

Спершу стара пані тишилась велико тими гістьми, а далі, як почались між ними сварки, стала думати та гадати, не рада вже їм, да не відбити. Наїде їх силечка одна, та кожний же то домагається панничного привіту собі: один одного зневажає, тай сваряться і кризуться. Почала вже їх

стара пані собаками, за очі, взивати. Аж так над осінь доля панноччина прийшла — і шарахнули вони усі від неї в розсип, себе самих соромлячися.

XII.

Спізнався з панночкою полковий лікар, тай почав що дня вчашати. Такий він був тихий, звичайний, до кожного привітний, — і на панича не походив!... А як з нею спізнався? Вже давненько панночки приїзжі переносили, що який то вже там лікар полковий хороший! І брови йому чорні, і уста рум'яні, і станом високий, така вже краса, що й не сказати! Тільки що гордий дуже, — на жадну не погляне, не заговорить, хоч там як до його не заходь... Панночка, чуючи таке, було частенько говорить старій: — Якби ви, бабусечко, того лікаря до нас завітали, нехай побачу, який!

А стара було на те: — Моя дитино! Нацокали тії верхоумки, скосирні, а ти віри поняла... Велике диво — полковий лікар! Се злидні, бідота! Що тобі з такими заходити?!

— Та нехай я тільки його побачу, бабуню, чи справді він такий, як славлять?

— Цур йому! Ще ввяжеться! І так уже багато коло тебе звивається, а жаден не сватає. Один одного перебиває та сваряться, — бодай би виказались!

Отже як стара відмагалась! А внучечка — як на пню стала: лікаря, тай лікаря.

Першого-ж найзду, як жарнув полковий начал, мусіла стара ними переказувати, що лікаря до себе в гостину запрошує. Ті живо погодились: „Привеземо, привеземо“, кажуть.

— А колиж ви нас відвідасте? — питає панночка, сюди-туди обертаючись, та в вічі їм заглядаючи, немов як лисеня. — Чи хутко?

— Коли ви такі ласкаві, то ми й позавтрьому будемо, — кажуть гості, як на ногах не підлітуючи. І поїхали, раденькі, що дурненькі.

XIII.

Та вже й убралась того дня панночка хороше!
А стара супиться та все бурчить:

— На що нам та голь нещадима здалася?

Панночка наче не чує того слова. Стара тільки тим виміщає, що нас душить.

Коли наїхали полкові, а лікаря нема. — Дякує — кажуть, — за ласку, та нема в його часу ані години, недужих у його багато, лічить.

— І не силуйте його, — каже стара, — нехай лічить з Богом!

Панночка тільки почервоніла і уста закусила.

Тай було-ж нам, як гостей випровалили! За все ми відтерпіли!..

Тогож таки тижня самого занедужала панночка. Охав, і стогне, і кричить.

Стара злякалась, плаче, по лікаря шле. А полковий знающий, кажуть, тай живе ближче за всіх — по його!

Тимчасом панночка вбралась, як найкраще, тай лежить у ліжку, як мальована, — дожидає.

Приїхав він, подививсь, розпитав. А вона-ж то вже — і головку хилить і говорить, помість співає. Побув яку годинку, тай прощається: — Завтра навідаюсь.

Стара пита у внучечки, внучечка задумалась, тільки їй на питання головою киває. А як стара спитала: — Що? Як лікар? Показався як? — то вона стрепенулась: — Гордий, — каже, — такий, як пан вельможний... І що він собі думає!

Лічив, лічив той бідолаха, тай закохався. Покохала його й панночка. Почули духом паничі, куди потягло, — постерегли відразу, що воно є, тай зслизли.

Стара пані тільки що головою в мур не бється, та нічого не врадить: — Як ви мені, бабуню, на перешкоді станете — умру!.. І не гомоніть! Не домовляйте! Змидуйтеся!

Стара й годі, тільки охав.

XIV.

Спустило панське подвіря; не топчуть коні, не торохкотять коляси. І панночка тихша: не лає, не бе, не обскаржує, — все сидить та думає.

Було, скоро сонечко вийметься, лікар і котить у двуконь. Панночка вже дожидає коло вікна, гарна та убрана, і румянів, як червона маківка.

Він хуленько вбіжить. Яка з нас під той час мигнеться: — Здорова була, дівчино! А що панночка?

Цілий день прогостює було. Усе коло панночки сидить, не відступа й ступня. А стара пані то з тих дверей зирк, то з других зирк, та прислухається, що вони там між собою говорять у двійзі, та вже така досада її гризе, що вони в кушці, а розлучити не сміла: боялася й вона унучечки.

Ото вже й сватає він панночку. Плаче стара і журиться тяжко: — Яж сподівалась тебе за князя віддати, за багача, за вельможного!

— Ох, Боже-ж мій! — крикнула панночка плачучи. — Та колиб же він був багатий та вельможний, яб і тадки не мала: давноб уже була за ним! Та колиж таке безталання мов! Така мені доля гірка випала!

— Та хібаж таки кращих за його нема? — не сміючи відмовляти, а тільки ніби питаючи, озветься знов стара.

— Для мене нема у світі кращого, нема й не буде!

Засумувала панночка, аж змарніла і зблідла. Стара зовсім скрутилась, — не зна далі, на яку ступити. Намене на те, що не йди за його, — унучечка у гнів та у плач великий. Хоче втішати: — ось поберетесь, — унучечка свою долю проклинає.

— Се Господь мені лихо наслав, — каже, — і як тому лихові запобігти, не знаю.

Молодий став помічати, турбується:

— Що таке? Чого смутна?

— Та я не смутная!

— Скажи мені усю правдоньку, скажи! — просить, у руку цілує.

— Поберемось, — говорить вона йому, — а як жити з тобою будемо? Вбого!

— От що тебе журить, серденько!... На що нам твє панство, багатство, коли буде наше життя красне, наша доля весела?

— Бач, ти об мені й не думавш! — домовля йому. — А любо-ж тобі буде, як приїде хто до нас та буде з нас глумитись: от живуть — бідують!

Та й заплаче.

— Серденько моє! Щож мені, бідному в світі робити? Де взяти? Я зроду не жадав багатства, а тепер прагну всіх розкошів для тебе, тобі на втіху... Щож я вдію? Рад би я, — каже, — небо прихилити, та не хилиться!

І почнуть оттак обов собі журитись.

XV.

Любила вона його, та якось чудно любила, не по людськи. Отто навернеться, було хто з панночок-сусідок, допитуються: — Чи правда, що тая гординя та в тобі закохався?... Сватає?... Ревний? Які дари тобі дарує?... Чи ти його поважаєш, чи він тебе слухає?

— Вважайте самі, — відказує панночка, всміхаючись.

Тай почне перед панночками наругу на його зводити. — Слухайте, — каже до його, — їдьте до міста та купіть мені те й те, та хуленько! Поскоріться-ж, щоб я не гнівалась!

Він зараз їде, купує там, що казано.

— Боже мій! Чого се понакупувували? Я його не хочу! Їдьте та змініть! Мені такого не треба! От добро вишукали!

Знов їде він, міняє.

Або так: хоче він води напиться, — вона: — Не пийте, не пийте!

— Чому?

— Я не хочу! Не пийте!

— Та колиж я хочу пити!

— А я не хочу! Чуєте? Не хочу!

І вже так гляне чи всміхнеться, що він послухає. Коли, то й розгнівається, відвертається від

його, не говорить. Він уже і перепрошує, і благає — трохи не плаче.

Панночки приїзжі дивуються: „Отто! Чи хто сподівався від його такого кохання! І що ти робила? Як ти Бога просила?“

Наша панночка тільки всміхається.

Питають, що він їй подарував, — вона перед ними стеле оксамити та атласи, що від старої пані має, та хвалиться: — Се він мене обдарував!

Чудне панське кохання!

А він на тих сусідочок важким духом дише: — Бодай їх слід запов!

Стара тимчасом розпитує про його, як він собі має, та й напирала, що в його хутір є.

— Дитино моя! В його хутір є!

— Справді? — покрикне панночка, зірвавшись з місця. — Де? Хто казав?

— Та не дуже далеко за містом. Недавно, кажуть, від якоїсь тітки у спадку йому дістався. Тітка була бездітна; він на її руках і виріс.

— Ах, Боже-ж мій, милостивий! Чому-ж се він мені не похвалився? Мабуть невеличкий хуторець, нічим гаразд хвалитись. А всеж хутір! Усеж держава!

Стріла його веселенька, привитала любо, а він радіє. Не знає, що то витають не його, — хуторець витають!

XVI.

Об Різді їх заручили. Гостей-гостей наїхало!.. Панночка така весела, балаклива; очі блищать; водиться з ним попід руки. А він і очей з неї не зведе, — аж спотикається на ході. Гульба точилась до самого світу.

Отже, скоро жених і гості з двора, панночка в плач. Плаче та на свою долю нарікає: — Що се я поробила? Що се я починила? Та яке моє життя буде вбоге! На що мене мати на світ породила! Горенько моє! Доле моя сирітська!

Стара тим і заручинам не рада, та втішає унучечку, вмовляє: — Чого плакати, моя дитино? Годіж бо, годі!

— Чому Господь не дав йому панства — багатства? — викрикну панночка, та так і вмить ся слізеньками, по кімнаті бігає, руки заломуючи.

— Дитино моя! Серце моє! Не плач!... Не будеш ти багатша від усіх, тай убогою не будеш. Усе, що я маю, все твоє.

Вона як кинеться до старої, обіймає, цілує:

— Бабусечко моя, матінко! Дякую вам з душі, з серця! Аж світ мені піднявся вгору! Відродили ви мене, рідна матінко!

— Годі вже, годі, а то й я зарумаю! Отсеж бо! — промовля стара, тай сама і плаче, і сміється.

— Бабусечко, голубочко! То ви з нами житимете?

— Чогоб то й бажати, та не впадає. Я такеньки міркую: зістанусь я тутечки, у Дубцях, буду вам господарства доглядати, поряджати, а ти у хуторі хазяйствуй.. А щож? Чи там, чи там покинути, — і хазяйство переведеться і впокою душі не матимеш. „Панське око товар тучить“, — не дурно сказано.

— Добре, добре, бабусю! Нехай так буде!... Ах, бабусю! Ви мене, каже, на світ відродили.

— То будь-же в мене веселенька, — не плач!

— Не буду плакати, бабуню, не буду!

Тільки що жених на поріг, панночка до його: — Бабуня нам Дубці дає! Бабуня Дубці дає!...

Він спокійненько собі й каже, ласкаво їй усміхаючись: — Ти радієш, то й я рад. Я сам дуже люблю Дубці. Тут ми спізнались і покохались.. Пам'ятаєш, який був тоді садок зелененький, квітчастий, — як було з тобою похожаємо, говоримо?

А вона йому: — Садок зелененький, садок квітчастий... Ти згадай, серце, які Дубці дохідні!

Молодий аж іздрігнувся, і дивиться на неї, ніби його щось разом здивувало, злякало, у серце вжалило...

— Щож? — питає панночка, — чого на мене дивився так? Хіба я що нелюдське сказала? Хіба же хочеш зі мною хазяйнувати?

І бере його за руку, сама всміхавтєся любенько. І він усміхнувся: — Тиж моя, каже, хазячка кохана!

XVII.

Повеселішала панночка, клопочеться своїм посагом, загадує тай опоряджає, і сама до всього береться. Навезли з міста шевців, кравців, швачок, крамарів і крамарок. Сама ганяє, жениха турляє, купує, крає, складує.. Як у казані кипіло! Було тоді нам лишко тяжке! Бо таке наше діло: хоч паннам добре ведеться, хоч їм горе йметься, а нам певно одно: „Кому, каже, весілля, а курці смерть!“

На весілля панів, паній понаїздило, — гуде у будинку, як в улиі. Цікаві панночки посаг розглядають, дивуються: „Ох, та якеж отсе хороше!... Ох, і се славне!... Он се яке!... А се мабуть дуже коштовне!“ Інша, як побачить що, хусточку, чи сукню яку, аж очі заплющить, так її за серце і вхопить. Так вони і липнуть до того, як мухи до меду! Ледві вже ми їх збулися.

XVIII.

За тим натовпом, клопотом та трусом, то я й не урвала і годинки з людьми попрощатись. Вже коні стоять запряжені, тоді я побігла. Не можу й словечка вимовити, тільки обіймаю старих і малих.

Молодий приїхав за нею на четверику. Коні вороні, баскії; правив візник плечастий, усатий, у високій шапці, — з наших таки людей, та до вельможної вподоби вивчений. Тут пани прощаються, гомонять, плачуть, а візник той сидить, як викований з заліза; не обернеться, не гляне.

Посідали пани у той повіз. Мене причепили позаду, на якомусь височенному причіпку.

— З Богом, Назаре! — покрикнув пан веселенько.

Тихого та ясного ранку виїздили ми з села, а мороз аж тріщить. Іней запушив верби; білили віти і сияли проти сонця. Дівчата висипали на вулицю; кланяються мені... Швидко-швиденько бігли коні,— тільки в очах усе тєє промигтіло. Нема вже

села; дорога й дорога, безлюдная доріженька попереді мною..

XIX.

Хутко перебігли до міста; наче між комашню внали. Ідуть і ідуть, продають, купують. Люди, пани, москалі, перекупки. А жиди довгополі, куди не глянеш, усюди вони, наче тії хрущі шершавіють.

Пан звелів коней зупинити коло заїздного двору, і повів свою молоду у кімнати. Візникові грошей дав — пообідай, а про мене й байдуже.

Сиджу я собі та дивлюся. Усе чуже, усе не наше! Коли хтось як тукне: — Гей, хорошая, вродливая! Я аж здригнулась. Се візник на мене гукає. Придивлюся до його: тотож чорнявий, матінко! — такий чорнявий, як єсть тобі ворон. Засміявся — зубів у його незлічено, і білі ті зуби, білі як сметана.

— А кого вам треба? — питаю його.

— Еге, кого!.. Як бо тебе звати?... Устина, здається?... Ходімо зі мною, з Назаром, пообідаймо.

Дуже я змерзла, а піти — думаю — як його піти? Ще пані бучу зніме!

— Спасибі вам, — відказую, — я не хочу їсти.

Візник усміхнувся: — Як собі знаєш, дівчино! — тай пішов.

XX.

Чималуж я годину пересиділа, поки вийшли вони. Пан тоді зирк на мене!

— А що ти сидиш тут, Устинко? — питає. — Чи обідала ти?... Гей! — крикнув на хазяїна боролатого, що тут на рундуці гроші на долоні лічив, дзвякаючи. — Дайте дівці пообідати!

Хазяїн гроші в кишенью тай побіг.

— Що се, що се? — жахнулась пані, — ми її ждатимемо?

— А як же, серденько? — відказав пан. — Адже вона голодна, тай намерзлась добре!

— То що? Вони до сього звичні. Спізнимось: я боятимусь.

— Бігай, дівчино, та хутенюко! — каже мені пан. — Не загайсь, щоб тебе не дождати.

Пані почервоніла по саме волосся.

— Час їхати!

— Та вона-ж голодна, серце.. Дивись, як змерзла!

— Я змерзла, я, я! — та так уже на те „я“ накрикує!

— Сідай! — грімнула далі на мене і сама у повіз ускочила.

Пан здивувався: не знає, що його думати, що його казати, — стоїть.

— Що ж? — питає пані, — хутко?

Тоді сердега сідає коло неї...

А хазяїн бородатий: — Дівці абеда не прикажете?...

Довгенько гомоніли пани між собою, а ще довше після того мовчали.

XXI.

Присмерком дочапали до хутора. В хуторянських хатах де-не-де світилось. Ідемо вулицею; стали коло будинку. На рундуці купкою стоять люди із світлом і хлібом святим. Кланяються, ви-тають молодих.

— Спасибі, спасибі, — дякує пан, приймаючи хліб на свої руки. — Привіз я вам паню молоду, — чи вподобаєте?

Сам сміється, радіє: кому то вже така краля не сподобна буде!

А пані, як гляне на його, — аж іскри їй з очей скакнули, на лиці міниться.

Люди до неї — щоб то її по своєму витати; а вона вихопила в когось із рук свічку та в двері — стриб! Люди так і шутнули від тих дверей, нічого панові й не відмовили.

Пан неспокійний, смутний, пішов собі, похиливши голову.

Ввійшла і я. Дивлюсь, роздивляюсь. Світлички невеличкі, та гарні, чистенькі. Стільчики столики, все те новеньке, аж лошиться. Чую — гово-

рять пани. Прислухаюсь — пані моя хлипає, а пан так то вже її благає, так благає!

— Не плач, не плач, життя моє, серце моє дороге!... Колиб я знав, що я тебе ображу, — з віку-б не казав.

— Ти мабуть усіх мужиків так ізучив, що вони з тобою за панібрата!... Гарно!... Оглядають мене, всміхаються до мене, трохи не кинулись мене обнімати... Ох, я нещаслива!... Та як вони сміють! — викрикне наостатку.

— Серце моє! Люди добрі, прості...

— Я не хочу знати, слухати, бачити! — задріботіла пані — Ти мене з світу хочеш отсе зітнати, чи що? — вигукує, ридаючи.

— Годі, тоді, любочко! Ще занедужаєш.. О, не плач бо, не плач! Робитиму все так, як ти сама надумаєш. Подаруй мені сей случай!

— Ти мене не любиш, не жалуєш... Бог із тобою!

— Гріх тобі так говорити! Я тебе не люблю?.. Сама ти знаєш, яка твоя правда!

Чую — поцілувались.

Гляди-ж, — каже пані, — як ти не будеш по моєму робити, то я вмру!

— Буду серденько, буду!

XXII.

Проходила я по всіх кімнатах — нема нікого-сінько. — Се чи не від нас повтікали? — думаю собі. Вийшла на рундук, — ніч місячна, зоряна. Стою та роздивляюсь; коли чую: „Здорова була, дівчинонько!“ — як на струні брязнуло обік мене. Стрепенулась я, дивлюсь: високий парубок, ставний, поглядає, всміхається. І засоромилась, і злякалась; стою як у каменю, оніміла, та тільки дивлюсь йому в вічі.

— Стоїш сама тутеньки, — знов озивається парубок, — мабуть не знаєш, куди йти?

— Як би не знала, то вас би спитала, — відмовила йому, схаменувшись трохи. — Бувайте здорові!

Та швиденько в двері.
— Бувай здорова, серденько! — сказав мені
у слід.

XXIII.

А пани все по покоях ходять. Молода у кож-
ний куток зазирає, що, й як. Забачила зіллячко
за образами: — Що се таке?

— Се баба божничок уквітчала.

— Що?... То вона в тебе тут порядкує! Ви-
кинь те зілля, серце! Се вже зовсім по мужицьки.

— Добре, серденько...

Тоді вона його цілує: — Голубе мій!

От, находились, наговорились.

— Що се, — каже пан, — що нікого нема?
Куди се баба поділась?

— А бач, бач, — зацокотала пані, — які вони
в тебе порозпущувані! Схотіла, то й пішла!

— Та не де дінеться! Ось я її гукну...

Тай кинувсь гукати: — Бабо! бабо! бабо! —
як той хлопчик слухняний.

— Зараз, серденько, баба прийде, — говорить
пані, обмовляючи її.

— Та де вона була?

— Певно щось робила, любко. Се моя вся при-
слуга.

— А де моя Устина? І вона ізучилась бігати,
не питаючись? Устино! Устино!

Я стала перед нею.

— Де була?

— Ось у сій кімнаті.

Стала я знов за дверима; знов дивлюсь і слу-
хаю.

XXIV.

Увійшла бабуся старесенька-старесенька, —
аж до землі поникає, та вся-усенька зморщена!
Тільки її очі чорні іще живуть і ясніють. Увійшла,
тихенько ступаючи, вклонилась пані й питає: — А
що вам треба, пане?

Пані аж з місця зірвалась, що стара така
сміла.

— Де се ти, бабо, була? Я тебе вже сам мусів гукати, — каже пан.

— Коло печі була, паночку: Ганні помагала, щоб добра вам вечеронька була.

Пан бачить, що вже жінка важким духом дише, а все не важиться він бабусю налаяти. Лупа очима, та кашляє, та ходить — не знає, що вже йому робити.

Пані від його відвертається. Бабуся стоїть від порога.

— Щож, вечеря готова? — питає пан, уже хмурніше.

— Готова, паночку, — тихо і спокійненько відказує бабуся.

— Серце, — до панії, — можеб ми повечеряли?

— Я не хочу вечеряти! — відказала пані, вибігла і дверима грукнула.

— То й я не буду вечеряти, бабусю, — каже пан смутненько вже.

— То я собі піду. На добраніч вам, паночку!

— Иди. Та треба глядіти, стара, щоб я не бігав за тобою сам! — загомонів був на неї, та зараз і вгамувавсь, як бабуся йому на те звичайненько відмовила: „Добре, паночку!“

Вклонилась і пішла собі.

XXV.

Ходив-ходив пан по кімнаті. Чутно йому, що пані плаче за стіною. — Боже мій! — промовив до себе, — чого вона плаче? — І так він те слово тихо, такеньки смутно, промовив!

Не втерпів — пішов до неї, — цілує, вмовляє. Чималу годину він її благав, поки перестала.

— А вечеряти не хочу, каже панові. — Я на твої слуги — не то що — і дивитись не можу! Так із тобою поводяться, як із своїм братом... Родичі тай годі!

XXVI.

Сиджу сама у дівочій: сумно; тиша така... Отго життя мое буде! Всюди красне!...

— Тепереньки, — думаю собі, — наші дівчата наживуться без моєї пані! Веселенько та любенько їм у купці... А мені — чужа сторона і душі нема живої...

Коли щось у віконце стук-стук... Так я й згоріла!.. Сама вже не знаю, як я догадалась... Сиджу, ніби не чую.

Переждало трохи — знов стукає. Метнулась я та двері всі попричиняла, щоб пани не почувли.

— А хто се тут? — питаю.

— Я дівчино-горличко!

— Мабуть, — кажу, — чи не помилились: он в те віконце добуваєтесь!

— Тож бо й не в тебе! На щож і очі в лобі, коли не зочити кого треба!

— Не так то конче й треба!... Отсе найшли розмову крізь подвійне скло!... Гетьте! Ще пани почують!

Тай відхилилась від вікна.

А він таки: — Дівчино! дівчино!

— Чого се ти попід віконню вкопався, Прокопе? — загомонів хтось потику. — Он, вечеря вже готова ще відколи, а вас нікого нема!

XXVII.

Хтось уступив у сінці. Я відчинила, аж се бабуся.

— Здоровенька була, дівчино, — промовила до мене. — Просимо на вечерю, зозулько!

— Спасибі, бабуся!

— То й ходімо!

— Ось я панії спитаюся.

— Чого питатись, любко? Тож вечеря!

— Чи звелить іти.

Бабуся перемовчала хвилинку, тай каже: — То йди, моя дитино. Я тебе тутеньки підожду.

Пани сидять у купці любенько, веселенько; щось між собою розмовляють. Я ввійшла, а пані: — Чого сунешся?

— Пустить, — кажу, — пані, мене повечеряти.

— Іди собі — вечеряй.

XXVIII.

Пішла я за бабусею через двір у хату.

— Отсе привела вам дівчину; — каже бабуся, вводячи мене в хату.

А в хаті за столом сидить Назар чорнявий і молодичка гарненька, жінка Назарова. У печі палає як у гуті. Відсвічують весело білі стіни і божничок вишиваним рушником навішений, квітками сухими і зіллям уквітчаний. З полиці миси, миски й мисочки і зелені, й червоні, і жовті наче каміння дороге, викрашаються. Усе таке веселе в тій хаті було, прибране, осяюче. І кужіль м'якого льону на жердці, і чорний кожух на кілку, і плетена колиска з дитинкою.

— Просимо до гурту! — привитали мене і вклонились.

— Може-б поруч зі мною така краля засідала, га? — каже Назар.

— Хібаж ви тутечки найкращі, дядьку? — питаю. Сама озирнулась, аж той парубок уже тут, — з кутка на мене задивився, аж гаряче мені стало.

— Атож ні? — каже Назар. — Придивись лишень до мене добре: то тож гарний! то тож хороший!

— Хіба по ночі! — відмовила йому весела молодичка.

Славна була то жіночка, — звали Катрею; білявенька собі, трошки кирпатенька, очиці голубоцвітові, ясенькі, а сама кругленька й свіжа, як яблучко. У червоному очіпку, у зеленій юпочці бавій. Смішлива була й гордоватенька, а що вже шамкає! І говорить, і діло робить, і дитину колише; то коло стола її вишивані рукави мають, то коло печі її перстені блискотять.

— Ну, ну! — каже їй Назар, — колиб отсе не галушки, яб тобі відказав!...

Тут бо саме Катря його поставила на стіл миску з галушками.

Назар моргнув на мене: — Не тріх тому добре повечеряти, хто не обідав!

XXIX.

Катря хоч і говорить і жартує, а здається, все чогось сумна і неспокійна. Бабуся, сидючи за столом тихенько і величненько, якусь думку собі думала. Тільки Назар пустує та витадує, та регоче, поблискуючи перед каганцем зубами, а зуби, як кажу, як сметана! На того парубка я вже не дивилась.

— А що, пташечко, — питає в мене бабуся, — при молодій панії довгенько служиш?

— Яка вона гарна! — закинула молодичка.

— Поможеться, що гарна! — гукнув Назар — коли дивиться так, що аж молоко кисне!

Бабуся зітхнула важенько: — Годі тобі, годі, Назаре.

— А наш пан такий звичайний, — заговорила молодичка, — він мабуть ізроду нікого не скривдив!

— Дай йому, Боже, і пару таку, — промовила бабуся.

— Як то тепереньки нам буде? — смутненько каже молодичка. Зітхнула і задумалась. — Яка то буде? — знов тихо вимовляє, дивлячись на мене, начеб випитувала очима.

А я мовчу.

— Буде, як Господь дасть, голубко, — каже бабуся.

— Ну, що буде, те й буде, — ми все перебудемо! — гукнув Назар. — А тепер до галушок берітесь. А ти, Прокопе, чому не йдеш? Пані тобі в око впала?... Чи може ся краля? — Тай моргнув на мене.

— Нехай мені та пані й не сниться! — відмовив парубок, сідаючи проти мене, — де вона і вродилась така неприязна!

Тоді молодичка до мене: — Дівчинко-серденько! Скажи нам усю щиру правдоньку, як душа по душі...

Тай спинилась. Всі на мене дивляться пильно... І парубок очей з мене не зведе. Якби мені не той парубок, то всеб нічого, а при йому соромлюся та червонію, — трохи не заплачу.

— Дівчино! Лиха наша пані молода! — вимовить Катря.

— Недобра! — кажу їй.

— Господи милосерний! — крикнула, — чуло мое серце, чуло!... Дитино моя!... — Кинулась до коліски, схилилась над дитиною: — Чи тогож я сподівалась, ідучи вільна за панського! Вона вже й оком своїм нас пожерла!

Та плаче-ж то так, — сльоза сльозу побиває.

— Не такий страшний чорт, як намальований! — каже Назар. — Чого лякатись? Треба перш роздивитись.

А вона плаче, а вона тужить, наче вже й справді її дитину пані своїм оком пожерла.

— Годі голубко! — вмовляє Катрю бабуся, — чого нам дуже трівожитись? Хіба над нами нема Господа милосерного?

Парубок ані пари з уст; тільки куди я не гляну, усе на його погляд очима спаду.

XXX.

Повечерявши, поблагословившись, біжу назад у будинок, а за мною: — На добраніч, дівчино!

— На добраніч вам! — відказала, тай ускочила в сні. Увійшла в дівочу, — серце в мене беться — беться!... Думаю тай думаю... що як він вдивився в мене очима!... І пані моя тож мені на думку навертається: ледві у двір ступила, вже всіх засмутила... І чого той парубок чіпляється?... Бодай же його, який хороший!... Місяць стоїть проти мене у повні...

„Ой місяцю, місяченьку,
Не світи нікому!...“

Пісня так і підмиває мою душу... Сама не знаю, чого душа моя бажає: чи щоб він знов озвався під віконцем, чи щоб не приходив...

XXXI.

Минає день, тиждень, місяці і пів року збігло за водою. Здається, що в хуторі й мирно: цвіте хутір і зеленіє. Колиб же поглянув хто, що там кої-

лось, що там діялось! Люди прокидались і лягали плачучи, проклинаючи. Усе пригнула по своєму молода пані, усім роботу тяжку, усім лихо пекуче ізнайшла. Каліки нещасливі, діти кришеняточки... і ті в неї не гуляли. Діти сади замітали, індиків пасли; каліки на городі сиділи, горобців, птацтво полошили, та всеж то якось уміла пані приправляти доріканням та гордуванням, що справді здавалось усяке діло каторгою. Стоока наче вона була; все бачила, всюди як та ящірка по хуторі звивалась і Бог її знає, що в її таке було: тільки погляне, то наче за серце тебе рукою здавить.

А пани — сусіди нашу панію похваляють — величають: „Ото хазяйлива! Ото розумна! Дарма, що молоденька, — добреб нам усім у неї вчитись!“...

Спершу люди на пана вповали, та незабаром зреклися надії й думки. Він був добрий душею і милостивий пан, та плохий зовсім — ні що з його. Спитувавсь він жінку вмовляти, та не така то вона. Далі вже і наменуги на сю річ боявся, — мов не бачить нічого, не чує. Не було в його ні духу, ні сили. Сказано: „Добрий пан; не бе, не лав, та нічим і не дбає“. Як почне пані обмирати та стогнати, та в крик викрикувати, то він руки й ноги її вицілує, і плаче, і сам людей лав: — А щоб вас! А бодай вас!... От уморять мені друга!

— Не буде з його нічого, — каже Назар. — Я відразу побачив, що квач, — ще тоді, як він Устину обідом нагодував... Якби таку жінку та мені, яб її у комашню втрутив, — нехай би пихкала!

Тай зарегоче на всю хату. Такий уже чоловік був той Назар: усе йому жарти. Здається, хоч його на огні печи, він жартуватиме.

А що Катря сліз вилила, то де вже ті її слізки брались. Візьме свою дитину на руки та плаче-плаче! А далі й зарідає у голос.

А Прокіп дуже зажурився. Усе щось собі думає і зі мною вже не жартує.

— Отсеж бо, які ви смутні, — кажу йому одного разу, — се було в вечері, присмерком, — чого ви такі смутні?

А він мене за руку, — пригорнув і поцілував.
Заки я сахемнулась, його вже й немає.

XXXII.

Усі люди повяли, змарніли; тільки бабуся величя, як і була. Як не лає, як не кричить на неї пані, бабуся не лякається, не метушиться. Іде тихо, говорить спокійно, дивиться ясно своїми очима ясними. І не чуєшся було, як до неї пригорнешся тай заплачеш, — от як дитина до матері своєї рідної горнеться.

— Не плач, моя дитино, не плач! — промовить бабуся стиха, ласкаво. — Нехай недобрі плачуть, а ти перетривай усе, витерпи бідочку!... Хібаж таки й перетерпіти не можна?

Господи! Як же сумтно й сумно жилося! Не чути сміху, не чути гласу людського. У двір душа жива не навідається, — хіба за ділом, — та так боязко оглядається, так поспішається вже, наче йому з пуці вихопитись від звіря лютого йдеться.

Спізналась якось вечерявши, тай біжу хутенько. — І чому хоч Прокіп не прийшов вечеряти? — думаю. Коли він так і вродивсь перед очима моїми! Переймає мене і оббігти не пускає.

— Устино, скажи мені правдоньку: чи ти мене любиш?

Утікла-б від його, так ноги мене не несуть. Стою... горю...

Він тоді мене за руку!... Обіймає, пригортає, та все питає: „чи любиш?“ — Такий чудний!...

Посідали, поговорили, покохались, — усе лихо забулось. Весела душа моя і світ мені милий і таке в світі гарне все, таке красне!... Чого вже, коли й пані спостерегла:

— Що се тобі? — каже. — Чого се так розчервонілась, наче хто вибив? Чи може що вкрала?!

XXXIII.

Боже мій милий! Як то вже я того вечора захистного, темного дожидаю!... Звелить пані на вечерю йти, — Прокіп мене дожидає. Перейме та

постоїмо у двійзі, погорюємо обойко... Бо денної пори, хоч і стрінемось, — тільки зглянемось, словечка не перемовимо, розійдемось.

— На лихо ви покохались! — каже було Катря.

— За біса розумна ти, моя люба! — кенкує з неї Назар. — Колиб тепер ти вдруге мене полюбила, тоб і лапки полизала еси.

— Кохання в мене на умі!... Мені й вони двойко серце сушать, як подумаю-погадаю..

— Чого се ви дівчину сушите та лякаєте? — озветься бабуся. — Коли вже покохала, нехай кохає; то їй судьба така судилася.

XXXIV.

А пані, куди далі, то все зліслівіша, усе лютіша. Аби я трохи спізнилась, забарилась: — Де була? — тай стріне мене на панському порозі лиха година.

Перво тугою тужила я тяжко, а там усе мені стало не вдивовижу, усяка ганьба байдуже. Сказано: „Встань лихо, тай не ляж!“... Було поки лав, коренить — не сила моя; слъози ринуть; а наплачуся добре, утрусь — така собі веселенька, жартую, пустую... І коса заплетена дрібненько і сорочка на мені біла, — нікому було й не хвалюся. Що мені допоможуть? Тільки своє лихо тяжке згадають!.. А Прокіп наче ніч темна ходить, і вже тоді ні до їдла, ні до питва, ні до розмови.

Господи милий! Своє лихо, чуже лихо, — не знать, що й робити, що починати. У Катрі дитинка занедужала; а тут обід панам звари, вечерю звари, та город скопай, обсій, — та ще пані грімає: — Нічого не робиш, ледащо! Дурно хліб мій їси! Ось я тебе навчу робити!

Цілу ніч Катря не спить над дитиною. На день благословиться, — до роботи. Бабуся тоді пильнує малої, розважає Катрю: то дитинку до неї винесе, то сама вийде та розкаже: „стихла мала“! — або: „спить мала!“ — І такеньки наче благодать божа, допомагає, невтомлива, невсипуща.

— Чого се ви, Катре, так падькастесь, без спочинку? — кажу їй.

— Робитиму, робитиму, поки сили. — А очі в неї так і горять позападавши. — Може вгожу, може вмилосярджу.

Отже не вгодила їй не вмилосярдила. Робила їй не спала, поки аж нечувствений сон її обняв коло коліски. Прокиньється — до дитини, — а дитинка вже на божій дорозі. Тільки глянула на його бідолашна мати, тільки вхопила його до серця, — воно їй переставилося.

І побивалася-ж Катря, і мучилася, і раділа:

— Нехай-же моє дитя, моє кохане-дороге, буде янголятком божим, — лиха не знатиме, моє рід-несеньке! — А далі і заголосить: — А хтож до мене рученята простягне? Хто мене звеселить у світі?... Дитино моя! Покинула мене, моя донечко!

Назар — ніби й нічого, розважав свою Катрю, молодим її віком заспокоює; а в самого вже пом'якшав гучний голос, потай усіх сумує.

По тій печалі зовсім захиріла, занепала Катря. Не то що робити, вже їй по світу ходить незду-жає. А пані все таки: — Чому не робиш діла? Я тобі те, я тобі друге!

— Тепер я вже не боюсь вас! — відказала Катря, хоч мене живцем із'їдьте тепер!

Дала-ж їй себе знати пані!...

— Прокопе! — кажу я, — що отсе з нами буде?

— Устино-серце! Зв'язала еси мені руки!...

XXXV.

Прогнала пані Катрю з двора на панщину: не вважала їй на її чоловіка — візника.

Пан, нишком від пані, дав їй карбованця грошей, та не взяла Катря; він положив їй на плече, — скинула з себе, наче жабу, ті гроші. Як упав же той карбованець на муріг, і заліг там, аж счорнів; ніхто не доторкнувся. Та вже сама пані, похажуючи по двору, вздріла їй підняла.

— Се певно ти гроші сієш? — каже на пана.
— Ой, Боже мій, Боже мій!

Пан на те нічого не відказав, тільки зчервонів дуже.

А Катря не схотіла на світі жити. Щось їй приключилось після тої нарути. Бігала по таях, по болотах, шукаючи своєї дитини, а далі якось і втопилась бідолашна.

Пан дуже зажурився; а пані: — Чого тобі смутитись не знать чим? Хібаж ти не помітив по їй, що вона й здавну навіжена була? І очі якісь страшні і заговорить, то все не путне...

— І справді, — вхопився пан за те слово — не повно в неї ума було!

Навіжена тай навіжена... На що й краще! Порадилися поміж собою такеньки, тай спокійненькі собі...

XXXVI.

Згодили якось москаля з міста за куховара. Тож бо й був чудний! Як зварить панам їсти, сам пообідає, та ляже на лаві, та все свище, та свище, та раптом як співоне! — дзвінко-тоненько, помісь півень кукурікає. Сьому байдуже було наше лихо; тільки було питає: „сьогодні бито? — тай додасть, — інакшій і не можна... на те служба!“

Назар уже не той став, уже й він якось поник, а все жартує: — Колиб мені хоч один день хто послужив, до віку-б згадував!

Пані того куховара дуже хвалить, що такий, мовляє, чоловік він хороший, так мене поважає! А він було як стоїть перед панією, то мов стріла вистромиться, руки спустить, очі второпить на неї: „Ловив я рябе порося; втікло рябе порося у буряни; то я до чорного поросяти; вловив чорне порося, ошпарив чорне порося, спік чорне порося!“ Такеньки усе чисто відбубонів і дожидає, що пані йому відкаже; сам тільки очима луп-луп!...

А пані йому раз-по-раз: — Добре! добре! усе добре!... Тільки ти гляди в мене, — не розледацій між моїми вовкодухами.

— Ніколи того не всію ваше високоблагородіє!

Вклониться їй низько, вправо, вліво, ногами човг, та й з хати, та на лаву — і знов свище.

— Бодай вас! — кажу йому яюсь, — коли вже ви перестанете того свисту! Тут горе, тут напасть, муки живії, а ви...

— Не горюй, не горюй, дівко! На те вона служба називається. Он бач, скільки в мене зубів зісталось... На службі втеряв!... Був у нас копитан... ух!

Та тільки ухнув.

— А ти що думала? Як у світі жити? Як вислужитись? Тебе бють, тебе рвуть, морочать тебе, цорочать, а ти стій, не моргни!... І! крий Боже!

Зговоривши те, знов свистіти! А Прокіп з серця аж люльку об землю тешнув.

— Воли в ярмі, тай ті ревуть, а то щоб душа християнська всяку догану, всяку кривду терпіла і не озвалась! — гримнув на москаля, аж той свистати перестав. Дивиться на його, як козел на нові ворота. — Не така в мене вдача! — каже Прокіп, — а так: або вирятуйся, або пропади.

— А в мене знов така вдача: утечи! — заретовав Назар. — „Мандрівочка — рідна тіточка“.

— Піймають! — скрикнув москаль, схопившись, — піймають — пропав.

Що там у кого було на серці, а всі засміялись.

— Не кожний копитан швидкий удасться, — каже Назар, — інший побіжить, тай спіткнеться. А ти ось що лучче скажи: куди втікати?... „Від якої втік, таку й здибав. Из drankи та вберешся в перепанку...“

„Та все пани, та все дуки...“
заспівав, як у дзвін ударив.

XXXVII.

У рік стара пані вмерла. Не хотілось дуже їй умирати! Усе молитви, святе письмо читала, по церквах молебні правила; свічки перед богами невта-

симі падали. Якось дівчинка не допильнувала, та погасла свічечка, — веліла дівчинку та висікти: — Ти, грішнице, і моєму спасенню шкодиш!

XXXVIII.

Наша пані журилась і плакала за старою друже: — Вже тепереньки сама я на світі зісталась! Обдеруть мене тепереньки, як тую липку! Моє око всього не доглядить; а на тебе — каже панові, — яка мені надія? Ти мені не придбаєш, хіба рознесеш і те, що маємо. Ти й не думаєш, що хутко вже нам Бог дитину дасть. Для дитини, коли не для мене, схаменись, мій друже! Хазяйнуй, доглядай усього, а найперша річ — не псуй мені людей.

— Що се ти, любко? Бог з тобою! Отсе знов усім турбуєшся! Та я все зроблю, що хочеш, усе!... Такеньки було вмовляє її.

Одного разу хотів він її розважити, тай каже: — Годі тобі, голубко, клопотатись. Ось послухай лишень, що я тобі скажу: я вже кума пригласив.

— Когож ти просив? — перехопила його пані.

— Свого товариша. Такий славний чоловік, добрий.

— Боже мій, я відразу догадалась!... Запросив якесь убожество... Та я не хочу сього й чути. Не буде сього! Не буде!

А сама в плач ревний.

— Серденько, не плач! — благає пан, — серденько, занедужаєш!... Не буде того кума; я його перепрошу, тай кінець. Скажи тільки мені, кого ти хочеш, того й запитаю.

— Полковника треба прохати, — от кого!

— Полковника, то й полковника. Завтра я поїду до його. Ну, ізбач мені, любонько, що я тебе засмутив!

— Ото-то й єсть, що ти мене зовсім не жалуєш; усе мене журиш!

— Голубко моя! — промовив пан стиха, — пожалуй і ти мене. Ти знай сердишся, кричиш, сваришся; а я сподівався...

Та як заридас!

Пані до його: — Чого се ти, чого?

За руки його хоче брати; а він затуливсь обома, та ридас-ридає!... Ледві вже його розговорила, і цілувала вже, і обнімала, — на силу стихився.

— Та скажи-ж мені, чого се ти заплакав? Ну, скажи! — просить його.

— І сам не знаю, моя любя, — відказує пан, ніби всміхаючись, — так чогось... Неодужаю трохи. Ти об сьому не думай, а насмієсь мені, що я наче маленький розплакався.

А сам зітхнув.

— Ти може думаєш, що я вже тебе не люблю? — говорить пані.

— Ні, любиш...

— Люблю, та ще як!... А в купці не можна раз-у-раз сидіти; треба господарювати, моє серце!

Тай поцілувала його.

У ранці поїхав пан і полковника завітав у куми.

XXXIX.

Народився син у пані. Що тих гостей наїхало на хрестини! Обід справили бучний. Кум — полковник вкотив у двір сивими кіньми, побрязкуючи, позвякуючи бубонцями. Сам огрядний, круглолидий, червоний, усе вуса закручує правицею, а лівою — шаблю придержує, та плечима все напинається вгору.

Я рада, що мені трошки вільніше, — вибігла до Прокопа, — стою, розмовляю з ним коло рундука. Коли де не взявся пан, — веселий такий, як ще був за свого женихання з панією.

— Чого се ви тут стоїте обойко? Що розмовляєте? — сміється.

А Прокіп йому: — Пане, віддайте за мене дівчину!

— Добре, бери, Прокопе! Я не бороню. Повінчайтесь, тай живіть собі любенько.

— А пані? — каже Прокіп.

Пан зітхнув і задумався, а далі й каже: —
Ідїть за мною! Візьми її за руку, Прокопе!

Сам пішов у кімнати, а Прокіп веде мене за ним, стискаючи мою руку.

— Любо! — сказав пан. — я отсе до тебе молодих привів. Чи вподобаш?

А тут у кімнаті панів, паній!... І полковник поміж усіма, неначе той індик переяславський похочає, та все потрохи пирхає.

Наша сидить у крісничку. Зирнула на нас і відвернулася. Усміх великий простиг, гнівно на пана згляне й питає: — Що се таке?

Прокіп кланяється, просить.

— Я вже позволив, — каже пан, — не бори й ти, моя кохана. Дав нам Господь щастя, — нехай і вони щасливі будуть!

Пані все мовчить, та уста гризе. А полковник і вирветься й загуде, як на трубі: — До пари, бісові діти, до пари! Обое хороші! Треба їх звінчати, кумо моя мила!... Хочеш заміж, дівко? — питає мене, та що хоче моргнути, то й очі заплющить: не моргне; вже не сила — випив повно.

Усі пані за ним підхопили: — Одружіть їх, одружіть!... Чуйте: кум ваш, полковник, говорить що до пари...

Тоді вже й пані: — Та нехай собі!

Ми й не чулися, як за поріг переступили. Кинулись духом і, не справивши нічогоєнько, похапцем звінчалися, щоб ще не розлучила нас пані..

Дуже вона гнівалась на пана: — Як ти мене підвів! — дорікає. — Я сього не можу тобі подарувати, як ти мене підвів!

— А тобі, — свариться на мене, — тобі буде!

— Нехай уже буде, що буде, — думаю, — та вже ми побралися! Велико тішить мене, що тепер озватись до його можна при людях, глянути на його, що вже — мій!

XL.

Я зосталась при пані, як і була. Ще гірш надї мною коверзує вона, ще гірш варить з мене воду,

та все промовляє: — А що? Яково тобі у замужжі?
Покращало?

Як не заговорить чоловік, як не пожалує, то часом так прийде, що приміг би — крізь землю пішов. А зійдуся з ним — весело і любо; усе лихо забуду. Тільки чоловік мій, куди далі, то все хмурніший ходить, аж мені серце болить...

— Чи ти вже мене не любиш, Прокопе?

Він пригорне мене, та подивиться в вічі так то любо, що чую, наче в мене крила виростають.

— А чогож усе смутний, Прокопе?... От ми вже тепереньки в купці на віки.

— О, мов серденько! Тяжко було без тебе, а з тобою ще тяжче... Яково то сподіватись що годинки в Бога — догани тобі та муки!... А боронити — не сила... Важко, Усте!

— Як небудь із мною біду перебудемо, Прокопе. Як на мене, то все у двійзі легше.

— А може й справді так, рибонько!

Тай усміхнеться і пожалує мене.

Так то вже я радію, як розговорю його, розважу!

XLI.

Жили ми такеньки з бідою та з журбою до осені. Тут і случилось...

Одного дня трусили в саду яблука в коші, а чоловік мій струшує та все з яблуні на мене поглядає то зза тієї гілки, то зза тієї. Трохи вже й притомилась бабуся, — сіла відпочити.

— От уже й літечко красне минулося! — промовила, — сонечко ще світить, та вже не гріє.

Сев кажучи, роздивляється навкруги.

— Устино-голубко! Адже ото неначе дівора зза ліси визирає? — питає мене.

Я гляну, — аж справді коло тину купка діток.

— А що, дітки? — питає бабуся. — Чого прийшли, мої соколята?

Малі мовчать, та тільки оком закидають у коші з яблуками.

— Ходіть лишень ближче, хлопчєнята: я по яблучку вам дам! — каже на їх бабуся.

Дітвора так і синнула в сад. Обступили стару, як горобці горобину, а стара обділя їх, а стара обділя... Зауготіло, загомніло коло нас: звісно — діти. Коли се зненацька, як гримне пані: — А то що?

Перелякались діти. Которі в плач, а хто в ноги, — тільки залопотіло. І в мене серце заколотилосьь.

Бабуся спокійненько відповіщає: — Се, каже, я по яблучку діткам дала.

— Ти дала? Ти сміла? — заверещить пані; сама аж труситься. — Ти, мужичко, мое добро крадеш!... Злодійко!

— Я — злодійка?! — вимовила стара... Зблідла як хустка, і очі їй засяли, і сльози покотились.

— Більш красти не будеш! — кричить пані. — Я тебе давненько пристерегаю, — аж от коли піймалась... Панські яблука роздавати!

— Не крапа я зроду-віку мого, пані! — відмовляє стара вже спокійненько, тільки голос її дзвенить. — Пан ніколи не боронив, сам дітей обділяв. Бог для всіх родить. Подивіться, чи для вашої-ж душі мало?

— Мовчи! — писнула пані, наскакуючи.

Хруснули віти. За зеленого листя визирає мій чоловік, та такий у його погляд страшний! Я тільки очима його благаю.

— Злодійка! Злодійка! — картає пані бабусю, вкогтившись їй у плече, і соває стару і штовхає.

— Не по правді мене обмовляєте! Я не злодійка, пані! Я вік ізвікувала чесно, пані!

— Ти ще зі мною заходиш?

Та зі всього маху, як сокирою, стару по обличчю!

Захиталась стара; я кинулась до неї; пані — до мене... мій чоловік — до пані.

— Спасибі, моя дитино, — промовляє до мене бабуся. — Не турбуйся, не гніви пані.

А пані вже вчепилась у мої коси.

— Годі, пані, годі! — гримнув чоловік, схопивши її за обидві руки. — Сього вже не буде! Годі!

Схаменувшись трохи, до Прокопа. А той своє:
— Ні, годі!

А пані у гніву, у диві великому, тільки викрикує: — Що! як? га?

Тоді вона у крик. Назбігалися люди, дивляться. Пан, що було його духу, пригнався: — Що се?

Мій чоловік випустив тоді панію з рук.

— От твої щирії душі! — ледві промовила пані. — Дякую тобі!... Та чогож ти мовчиш? — скрикнула ще голосніш. — Мені мало рук не вломили, а ти мовчиш!

— Що се поробилось? — питає пан на всі сторони у великій трівозі.

Пані й почала: і обікрала її стара, і всі хотіли її душі — такого вже наковчила! Сама і хлипає, і кричить, і клене, що вже і пан розлютувався. Як кинеться до мого чоловіка: — Розбишака!

— Не підходьте, пане, не підходьте! — озвався мій понуро.

— Е, бачу! — каже пан, — тобі тут місця мало. Постій же: розшибатимешся у москалях — скільки хотя!

Пані аж верещить: — У москалі його, у москалі!... Тепер і прийом у городі; зараз і вези його!

— Візьміть його! — крикне пан на людей, — звяжіть йому руки!

Прокіп не пручався, сам руки простят... ще й всміхнувся.

А Назар під той гук до мене: — Чого злякалась? Чого плачеш? Гірше не буде!... От, чи буде краще, — не знаю...

XLII.

Повели Прокопа в хату. Сторожа стоїть коло дверей. На дворі візок запрягають. Назар запрягає коні під пана.

Довго думав мій чоловік, далі каже: — Устино! сядь коло мене!

— Що ти починив, мій голубе? Що ти сподіяв? — говорю йому.

— А що я сподіяв? Будеш вільна, — от що! Будеш вільна, Устино!

— Воля, — кажу, — та без тебе!

Так мені гірко стало!...

— Воля! — покрикне він, — воля!... Та на волі і лихо і напасть — ніщо не страшне. На волі я гори потоплю! А крепаку хоть як щаститься, усе добро на лихо стане.

Аж ось заторохтів на дворі візок. Повели Прокпа. Я, в чім була, схопилась до його на візок. Стара мене благословляє і його: — Нехай вам Мати Божа допомагає, діти! — А слъози тихі так і біжать з очей ласкавих.

Помчали нас. Як то ще пані не схаменулась про мене, наставляючи на дорогу пана: не пустила-б.

Їдем мовчки, побравшись за руки. Я не плачу, не журюся; тільки серце моє колотиться, серце моє трепечеться...

Під'їжджаємо до міста. Пан закурив коло нас і випередив. В'їхали в місто. Хутко проторохтіли улицями. Коло високого будинку стали.

Випустив Прокіп мою руку! — Усте, не журися!

Повели його до прийому. Я на рундуці сіла, як на гробовищі.

— Не вдавайсь у тугу, — каже Назар. — „Біє біду перебуде; одна мине — десять буде“.

А сам почав уже сивим волоссям, як сніжком присипатись; розважає мене, а самого, видно вже, що ніхто не розважить.

Коли виводять мого чоловіка... Боже мій, світе мій! Серце в мене завмерло; а він веселий, як на Великдень...

XLIII.

Зісталась я з чоловіком у місті. Перебігла година тая швидко, як свята іскра спалнула, та до віку не забуду!

Зараз мого чоловіка приручили дядькові, москалеві істньому, ізучатись військової науки. Дядько був станом високий, очі чорні; волосся і вус як щетина пужаться; ходить прямо: товорить гучно; поводитьсь гордо.

От ми йому кланяємось, а він нічого; тільки понуро оглядає Прокопа. Дає йому Прокіп гроші: — Вибачайте, дядьку, що мало; крепак не багачко розгорює.

Дядько кашлянув, плюнув: — „ходім!“

— Ходім на місто, дружино моя, погуляймо!
— каже мені Прокіп.

Тай пішли.

Ходимо вулицями і заулками, гуляємо собі; а він питає: — А що, Устино, чи ти чуєшся, що вже ти вільна душа?

Тай сміється, заглядаючи мені в вічі.

Хоч як було мені невpokійно, хоч як тужило мое серденько, а й я всміхнулась, і ніби чогось раділа.

Набрела я й хатку таку, що наймалась, а грошей нема. Тай добути звідки? Продати нічого. Я поїхала — нічого не взяла. Тай не великі скарби були там у мене: кілька сорочок та спідниць дві, та ще там якась юпочка та кожушаночка. Не до того мені тоді було, щоб те забирати; а послі вже пані не віддала. От я й надумала собі: — Піду я щоденно робити! Порадилися із Прокопом, тай вдалися до хазяйки, що хату наймала. Своє лихо оповістили, — питаємо: чи буде її рада на те, щоб ми щоденно за хату їй сплачували?

— Добре, — каже. Будуть гроші — віддаватимете поденно; а не будуть, — то й я підожду вам.

Ми й перебравися до неї в хату.

XLIV.

Хазяйка наша була вдовиця старенька, привітна й ласкава, а що говірка! Розказує тай розказує, та все про своє лихо, що весь рід їх звівся, що сама вона в світі зісталась як билина в полі. Зітхає раз-у-раз, частенько було й сплакне. Тай з нами чимало вона сліз вилила: як було сидимо з чоловіком у кушці та говоримо, — вона й почне плакати та примовляти, що — ось ми молоденькі, ось ми й хороші нівроку: жити-б та жити, та людей собою веселити... Прикладає тай плаче. Ми вже її

вмовляємо! Хіба тоді ушухне, як надійде дядько, та гримне на неї: — Знов баба кисне! А вона його боялась дуже, що такий він — ані до його заговорити, ані його спитати.

— Що се за чоловік у світі! — каже було стара, — який же він грізний та неласкавий — нехай Бог боронить! Чи він ніколи роду не мав, чи що таке? Бог його знає!

Рано-ранісенько схоплюся, біжу на поденцину. Повертаюся пізно. В руці в мене зароблені гроші. Весело поспішаюсь до дому.

Ще на дорозі стріне мене чоловік; любо та міцно стисне за руку і спитав тихенько: — Чи добре натомилась, Усте?

XLV.

От якось сидимо в вечері. Москаль на лаві з люлькою, хазяйка коло віконця, а ми з Прокопом оддалік. Сидимо мовчки всі, коли у двері хтось стук-стук; а далі: — Здорові були! — гукнуло щось за дверима.

Сеж Назар!

Увійшов, і стоїть перед нами, стелю підпираючи; люлька в зубах; і сивизна, ти-б казав, у густі кучері поховалась.

— Хазяйці і всім нехай Бог помагає!

— Спасибі! Милости вашої просимо! — ви-тає його стара.

— Звідки се ти взявся, Назаре? — питає Про-кп. — От наче з землі вийшов!

— Я звідти, — каже, — звідки добрі люди мандрівки виглядають.

Дядько поворушивсь — поглядає на двері.

— А чого се крутишся, пане москалю? Од-ної віри, — не цурайся!

Дядько все дивиться на вікна, на двері.

— Овва, який же баский! Чи не вітра в полі хочеш піймати? Да ти і сам, бачу, степовик... Отже й не пробуй, — не піймаєш. А лучче дай мені люльки запалити... — Як же вам ведеться тут? — питає нас. — По чому в місті молодіці моторні та гарні? — моргає на мене.

— А в вас там як? — питаю в його.

— Як? На вибір дають, на людську волю: хоч утопись, хоч так загинь.

— Ох мені лишечко! Годино моя! — зажурилась хазяйка.

Дядько тільки вуса покрутнув.

— А стара? — питаю.

— Живе. Стара все перетерпить. Кланяється вам.

Питаю за себе, що там пані казала.

— Ёте! Було за вас обоїх панові на горішки: — Через твій, каже, розпуск двох робітників утерали!

Хтож дурнем зівстався? — Се все пані; а я скажу:

— Дурень не дурень, а стоячи перед нею, на розумного й трошки не походив.

Хазяйка тимчасом вечеряти просить. А Назар дістав ізза пазухи пляшку горілки і поставив на столі.

— Випємо, — каже, по повній, бо наш вік не довгий!... Бувайте здорові, в кого чорні брови!

А дядько: — Що се, — каже, за горілка? Лучче води напиться, як такої горілки!

— Коли хто схоче, то напється й води, — озвався Назар.

— Горілочка, здається, добра, — каже хазяйка.

— Бодай тому шинкареві таке життя добре! — відтримнувся дядько.

А проте випив іще, й іще. Випе і сплюне, налив і знов випе.

Стара дивується та головою хитає, а далі вже не стерпіла: — Щож ви так її гудите?

— Не твое діло, бабо! — тукнув дядько, — для приятелів пемо всяку.

— Та на здоровлячко-ж!

— Знайте нашу московську добрість! — додав Назар.

Вечеряємо, говоримо; а дядько не тай не, тай не. Зблід на лиці і на стіл схилився. Дивиться на нас із чоловіком, тай каже: — Ой ви, молодята, молодята! Не довго житимете в купці... Та годі, не жу-

рїться!... Пожили, порозкошували — і буде з вас. Бува й таке, що з сповиточку ласки-добра не знаєш, — вік звікуєш під палкою... Оттак живи!... Без роду, без племя, без привіту, без совіту, — на всіх розкошах!

А стара тоді до його: — А деж ваш рід, дядечку? Звідки ви самі?

— З кантонистів! — відказав похмурно москаль, — з тих, коли чули, що нас у холеру поменшало. Роду нема, не знав і не знаю.

— А матуся ваша?

— Казав: не знаю!... Чого дурно розпитувати?

— Оттакеньки і я тепер безрідна! — каже хазяйка, хлипаючи.

— Іще й вона між люди! — тукнув москаль. — Що твоє лихо!... Плюнуть! Он лихо, то лихо: що нікого тобі згадати, ніхто й тебе не згадає; нікуди піти, і нігде зістатись. Усі тобі чужі, і все, усе чуже: і хата, і люди, і одежа... Степовик! мовляв (до Назара)... Так, брате! Мене з степів узято... Ну, і славні мабуть тії степи були!... Дай, бабо, горілки! Випємо до дна, бо на дні молодії дні!

А в самого сльози котяться, котяться. І сміється він разом, і горілку пє. Далі вже як упав на лаву, так і заснув.

— Ну, по сій же мові та будьмо здорові! — каже Назар. — Прощай, Прокопе-брате!... Та ось, трохи не забув. Припас я тобі грошенят крихту: пять карбованців. Поживай здоров!

— Спасибі, брате! Не знаю, коли вже я приможуся тобі вернути...

— Гай, та! Аби живі були! Се не панські гроші — братерські: ними не зажуришся. Я собі зароблю: тепер я вільний хоч на пів року; з собаками не піймають.

Тай пішов попрощавшись. Тільки його й бачили.

XLVI.

Господи милий! Якеж то життя тоді наше було! Хоч і з бідюю і з лихом, а такеж то любе, таке благодатне! Легко зітхнути, весело глянути

й думати: що зароблю, то все на себе; що й посиджу і поговорю — нікого не боюся; робитиму, чи ні — ніхто мене не присилує, ніхто не займе. Чуюся на душі і на тілі, що й я живу.

Коли так на весні чутка: москалі виходять у поход!

— Неправда сьому! — вмовляю себе; а серце моє відразу почуло, що правда. А тут і наказ: „у поход, у поход лагодитись!“

Прокіп мене розважає, доводить мені, що се лихо дочасне, що — повернусь, каже, будемо вільні.

— Так, так! — кажу, — так, мій голубе!

А серце моє болять, слъози ринуть.

Вже й день походу намічений. Пішли ми в хутір попрощатись. Патів не було дома; тільки бабуся сама на господарстві. — Бабусечко-ж моя люба! — Я її здалеку на vzdір'ї і пізнала, а пізнавши, заплакала. Душею живою вона тільки жива була. Прибіжу до неї, обіймаю, як матір рідну.

— Чого ти плачеш, моя голубко? — питає мене стиха.

— Отсе ви тут зістаетесь у сьому пеклі!

— Та вжеж тут пташко. Тут я родилась, тут я хрестилась, тут сиротіла... тут і вмру, моя дитино.

— Та до смерти терпітимете?

— І терпітиму, пташко!...

Поблагословила вона нас, як дітей рідних, обділила, чим мала. Попрощалися ми, пішли... Тай не раз, не два обертались, дивились. На порозі стоїть бабуся; навкруги тиша; скрізь ясно; з поля вітерець віє; з гаїв холодок дише; десьто вода гучить; а високо над усім трав-сіяє вишне проміняє сонечко.

XLVII.

Провела я чоловіка аж до Києва. У Києві служити зісталась, а він з військом кудись далеко на Литву пішов.

Не суши себе слізми, серденько! — приказував. — Я вернусь... сподіваюся. Сподівайся й ти. Дожидай мене.

Дожидаю... Що яка та служба довта! Уже сім год, як він пішов. Чи тож побачу коли?... У своєму селі не була. Перечула через люди, що всі живі. Ведеться так, як і перш жилося. Бабуся живе, терпить, а про Назара нема й чутки. Служу, наймаюся, заробляю. Що наша копійка? Кровю обкипіла! Та інколи й мені так легко, так то вже весело стане, як подумаю, що аби схотіла — зараз і покинути ту службу вільно. Подумаю такеньки — і року добуду. Якось розважить мене, підможе мене та думка, що вільно мені, що не звязані руки мої. Се лихо дочасне, не вічне! — думаю.

То як же мені свого чоловіка забути хоч на хвилинку? Він мене з пекла, з кормиги визволив!... Та мене й Бог забуде! Він чоловік мій і добродій мій. Поздоров його Мати Божя, — я вільна! І ходжу, і говорю, і дивлюсь — байдуже мені, що й є ті пани у світі!...

	Ціна
18. — Тини забутих предків, повість, ст. 66	1.50
19. — Фата моргана, з сільських настроїв, стор. 183	2.70
20. Куліш П.: Твори т. II. Маруся Богуславка, Хуторні недогарки, Грицько Скворода, стор. 560	7.00
21. — Твори т. V. Повісти і оповідання: Циган, Орися, Народні казки, Чорна Рада, Сіра кобила, Січові гості, Дівоче серце, стор. 557	7.00
22. — Орися, оповід. стор. 28	0.50
23. — Чорна Рада, повість, стор. 278	4.50
24. Левицький-Нечуй І.: Твори т. I. повісти: Микола Джеря, Запорожці, Бурлачка, Баба Параска та баба Палажка і т. д., стор. 557	7.00
25. — Баба Параска і баба Палажка, опов. стор. 30	0.50
26. — Гориславська ніч або Рибалка Панас Круть, стор. 36	0.90
27. — Запорожці — Казка, стор. 40	0.70
28. — Кайдашева сім'я, повість, стор. 234	5.40
29. — Над Чорним морем, повість, стор. 279	5.85
30. — Причепи, повість, стор. 356	8.10
31. — Пропаші, повість, стор. 104	1.80
32. — Хмари, повість, стор. 487	8.10
33. Лепкий Б.: Писання: т. I. поезія і т. II. проза	18.00
34. Маковей О.: Залісся, повість, стор. 384	4.50
35. — Ярошенко, істор. повість	4.50
36. Мирний П.: Лихі люде, повість, 126	1.80
37. — Серед степів, оповід., стор. 32	0.90
38. — Хиба ревуть воли, як ясла повні, роман	6.75
39. Опільський Ю.: Іду на вас, істор. повість, стор. 191	3.60

30. XII 1929.

	Ціна
40. Руданський С.: Вибір з творів, стор. 80	2.00
41. Стефаник В.: Синя книжечка, стор. 56	0.50
42. Стороженко О.: Оповідання гумористичні, Марко Проклятий, повість, Гаркуша, драма, стор. 592	8.00
43. Устіянович: Месьт верховинця, оповід. стор. 28	0.60
44. — Страсний четвер, оповід., стор. 87	1.60
45. Федькович Осип: Твори т. I. Поезії, стор. 510	7.00
46. — Твори т. II. Повісти: Люба-згуба, Серце не навчити, Стефан Славич, Три як рідні брати і т. д., стор. 320	7.00
47. Франко І.: Борислав сміється, повість, стор. 280	4.50
48. — Великий шум, повість, стор. 133	2.20
49. — Захар Беркут, істор. повість стор. 276	2.50
50. — Оповідання: Малий Мирон, Грицева шкільна наука, Оловець і т. д. ст. 84	2.00
51. — Основи суспільности, повість, ст. 304	5.40
52. — Перехрестні стежки, повість, ст. 477	8.10
53. — Панські жарти, повість, стор. 166	2.00
54. — Пісня і праця: Пісня і праця, Лесишина челядь, Наймит, Каменярі, Малий Мирон, Гимн, Ужас на Русі, Історія моєї січкарни, стор. 168	3.00
55. Чайковський А.: Віддячився, істор. оповід. стор. 215	4.00
56. — За сестрою, істор. оповід. стор. 120	1.50
57. Черемшина М.: Вибрані твори, стор. 121	2.50
58. Шевченко Т.: Кобзар під редак. Лепкого, стор. 431	9.00

Замовляти в канцелярії Товариства „Прогвіта“
Львів, Ринок ч. 10.